

ייצוג משפטי לחסרי הגנה

ניטרליות היא עקרון מכונן של מערכת המשפט. לעיתים תכופות המשפט מוטה באופן מובנה לטובת הצד החזק, מי שיש בידו כח פוליטי, כלכלי, חברתי, נהנה לעיתים מהזכויות, שמעניקה המערכת המשפטית והוא חסין יותר מפני פגיעתו.

מצד אחד: מערכת המשפט מקפידה על שוויון בפני החוק ופועלת על פי עקרון "מבחן בוגלו".
מצד שני: בלי כסף אין ייצוג הולם: לא כתובע, לא כנתבע.

זרים בהיכל הצדק

מאמרו של יובל אלבשן פותח בחמישה סיפורים של מי שעמדו למשפט ונמצאו נאשמים או שנדחו בבית המשפט: איגור בן 22 שנתפס על גניבת אוכל ובמשפטו אמר: "אין לי אוכל ולא רציתי לבקש מההורים, שנמצאים במצוקה קשה מאוד". אליקו שעתירתו לדיור ציבורי כבן ממשיך נדחתה בבג"ץ. תמר, אשה מוכה וגרושה שהתקשתה לפרנס את שמונת ילדיה. לאחר חובות לחברת המים והחשמל גזר עליה בית המשפט שלושה חודשי מאסר בפועל. נדיה ש מאז עלייתה לארץ, לא מצאה עבודה. כשנגמר כספה ובלית ברירה, היא פנתה לעבוד במכון ליווי. בעקבות זאת הוצאו ילדיה מביתה. בית המשפט לא שעה לתחנוניה ולהבטחתה ש"לא תחזור לעבוד שם". וונקוי, מהגר עבודה מסין, שגורש לאחר ששילם 5,000 דולר למעבידו שהיה חייב לו 500 דולר עבור עבודתו. המשפט נערך באמצעות מתורגמן ולנאשם היה נדמה שהשופט אינה מבינה את טענותיו. לאחר תיאור הסיפורים באופן מפורט כותב אלבשן את הדברים הבאים:

"יהיו שיאמרו כי אין כל פגם במקרים שפורטו לעיל. המערכת נהגה כפי שראוי שתנהג. היא הענישה את מי שעבר על חוקיה... אבל כל מי שבא בשערי מערכת המשפט יודע שבמקרים אחרים, רבים אפילו, חורגת המערכת מהכללים הכתובים, מהאות הכתובה, לפעמים גם באופן מאולץ, כדי לקבל תוצאה שנראתה למכריע צודקת יותר. היו שופטים שקראו לזה "לפנים משורת הדין". היו שכינו זאת "רחמי בית המשפט" והיו מקרים חסרי הגדרה שבהם פשוט שונתה ההלכה ושונה הנוהג המשפטי כדי לעשות צדק במקרה הפרטי. מדוע, אם כך, נמנעה מערכת המשפט בכל המקרים שתוארו לעיל וברבים אחרים מלעשות כן? איפה רחמי בית המשפט המוכרים כל כך מפרשות רבות אחרות?"

לא מעט תשובות ניתנו במענה לשאלת יסוד זו. מקובל לומר שמחסור במשאבים, בעיקר של כסף, מקשה על קבלת ייצוג נאות, מה שעומד בעוכרי העניים שניגשים לפני כס השופטים. אחרים מסבירים זאת בעומס הבלתי נסבל על מערכת המשפט, המקשה לעשות צדק בכל מקרה ומקרה, כאשר טבעם של החיים הוא שהמקרים ה"קטנים" מועדים יותר ליפול בשיעורי שגיאות אלה מאשר מקרים סבוכים יותר. יש הסבורים כי המערכת מלכתחילה לא נועדה לפתור בעיות מסוג זה, בעיות הנתפסות כקשורות לעוני, ולכן הפגם אינו במערכת אלא בפנייה אליה. המקרים של נדיה, איגור ותמר מלמדים על כ ישלונה של החברה, וכאשר זה מתגלגל לבתי המשפט זה כבר מאוחר מדי. רבים רואים את הבעיה בכך שאותן אוכלוסיות מודרות מהשלב המקדמי של קביעת הנורמות, שכן קולן אינו נשמע בהליכי החקיקה. לכן, בשלב היישום, שמתקיים באולמות בתי המשפט על פי רוב, הן נמצאות בעמדת פתיחה נחותה.

לכל אלה אבקש להוסיף הסבר נוסף. הסבר הנובע מזרותם של הנאשמים המוחלשים בקרב קהל הבאים בשערי בתי המשפט: זרות המתבטאת בשפה שונה, בתרבות שונה, בתפיסת מציאות שונה ובהתנהגות שונה. זרות זו הופכת אותם ל"שונים". אם תרצו, צירוף פיצופיהם של אליקו, וונקוי, תמר, נדיה ואיגור מרכיב את קלסתרוננו של ה"אחר" בבית המשפט. זה שניתנת לו דריסת רגל מתוקף העיקרון של שוויון בפני החוק, אבל חיש מהר הוא מגורש מהאכסניה המכובדת אל חייו האחרים." (יובל אלבשן, "פנים" 2003)

מספר נתונים:

- כ- 1/4 עד 1/3 מן הנאשמים בבתי משפט השלום מיוצגים באופן פרטי. יתר הנאשמים מיוצגים ע"י הסנגוריה הציבורית או שאינם מיוצגים כלל.
- נאשם בעל משפחה של 3 נפשות, שהכנסתה החודשית עולה על 4,666 ₪ אינו זכאי לייצוג ע"י הסנגוריה הציבורית.

אילמים במשפט

פְּתַח-פִּיךָ לְאֵלִים; אֶל-דֵּין, כָּל-בְּנֵי חַלּוֹף. פְּתַח-פִּיךָ שְׁפֹט-צְדָק; וְדִין, עֲנֵי וְאֶבְיוֹן .
(משלי לא 8-9)

רב הונא משידע שיש זכות לאדם בדין ולא יכול לייצג עצמו היה מדבר בשמו. על שם "פתח פיך לאלים". (תלמוד ירושלמי, דף י"ז, עמוד ב', פרק ג' הלכה ח')

רב הונא כד הוה ידע זכו לבר נש בדינאולא הוה ידע ליה הוה פתח ליה על שם פתח פיך לאלים.

ראה הדיין זכות לאחד מהם, ובעל דין מבקש לא ומרו ואינו יודע לחבר הדברים, או שראהו מצטער להציל עצמו בטענות אמת, ומפני החמה והכעס נסתלקה ממנו, או נשתבש מפני הסכלות, הרי זה מותר לסעדו ולהבינו תח ילת הדבר, משום פתח פיך לאלים; וצריך להתיישב בדבר זה הרבה כדי שלא יהיה כעורכי הדיינים". (שולחן ערוך, חושן משפט י"ז, ט')

לא בכדי בוחר משלי את המונח אילמות, שכן, מערכת המשפט מכילה לעיתים מחסומים סמויים או גלויים המקשים על מיצוי זכויותיהם של קבוצות אשר קולן והוויית חייהן אינם נשמעים. בחיי היום יום אנו נזקקים למתווכים שיחברו בינינו לבין המשפט, שיעזרו להתגונן מפניו ויסייעו לנצל את הזכויות שהוא נותן. רב הונא מצמצם את הפערים בין מי שנהנים מהגנת המשפט ומי שאינם זוכים לה בהענקת ייצוג משפטי.

ריב אלמנה לא יבוא אליהם

אחד המחסומים העומדים בפני אוכלוסיות מוחלשות בנגישות למשפט קשורה לניסיון האישי אל מול מערכות חברתיות. אנשים שלא מקבלים מענה הולם בלשכות רווחה ובמשרדים ממשלתיים אחרים, מאבדים את אמונם במוסדות המדינה וביכולת שלהם להשפיע על החלטות. תופעה זאת ניתן לראות במקורות הבאים:

שְׂרִיבְךָ סוֹרְרִים וְתַבְרִי גִנְבִים כְּלוֹ אֶהָב שַׁחַד וְרִדְף שְׁלֹמֹנִים יְתוֹם לֹא יִשְׁפֹטוּ וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא-יָבֹא אֲלֵיהֶם:
(ישעיה פרק א' פסוק 23)

ורִיב אֶלְמָנָה לֹא יָבֹא אֲלֵיהֶם - האלמנה באה לצעוק, והיתום יוצא, וזו פוגעת בו ושאלתו: "מה הועלת בצעקתך לפני השופט?" והוא אומר: "כל היום הזה יגעתי לו במלאכה וסופו לא הועלתי", וזו חוזרת לאחוריה ואומרת: "ומה זה שהוא איש לא הועיל אני לא כ ל שכן" - הוי יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא. (רש"י, ר' שלמה יצחקי)

על התעלמם ממשפט יתום ואלמנה

"משפט יתום ואלמנה אינו רק מצו וה, אלא הוא חובה שיש בצדה עונש חמור על הדיינים ועל כל העם, וכן אומר ה' אל והי המשפט מפי נביאו: "יתום לא ישפטו, וריב אלמנה לא יבוא אליהם, לכן נאם האדון ה' צבאות אביר ישראל הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי"

מקרא מפורש זה מאלף ומוכיח, שהשתמטים מדין יתום ואלמנה ומתעלמים מסבלם ועושקם, הם צרים ואויבים של אל והי המשפט, באותה המידה של מעוותי המשפט אוהבי שוחד ורודפי שלמונים. מצו וה אנושית זאת שהיא ממצוות השכליות לא רק לישראל נאמרה, אלא לכל אדם ולכל עם נאמרה, שכולם עתידים ליתן את הדין לפני אבי יתומים ודיין אלמנות ה' במעון קדשו, על התעלמם ממשפט יתום וריב אלמנה. "

(הרב בן ציון ח"י עוזיאל, שערי עוזיאל, דיני יתום ואלמנה, ב, עמ' י"ב-י"ד)

הרב בן ציון ח"י עוזיאל (1880-1953) הרב הראשי הספרדי (הראשון לציון). המוטו שלו הוא "אמת ושלוש אהבו". נבחר גם למועצת העם הזמנית של ישראל, הועד הלאומי. נקרא פעמים רבות לייצג את הקהילה היהודית באו"ם. כתב בהרחבה על נושאי דת, קהילה ועניינים לאומיים כמו גם על פילוסופיה יהודית. בין כתביו "משפטי עוזיאל".

"עד שאברר דברים לגופם, רואה אני צורך לסלק מכשול שהערים על דרכי בא כוח המשיבים: גם הוא כנראה חש באהדה אשר המערערים זוכים וראויים לה במצבם הקשה, והוא מזהיר אותנו אזהרה חמורה, "ודל לא תהדר בריבו" ... סהדי במרומים שלא אהדר ולא אצדיק שום דל בריבו אלא אם כן אמצא לו צד זכות בדין: הא דכתיב, "לא תטה משפט אביונך" לא תטה עליו את הדין לפסוק על רשע כשר ועל כשר רשע ... וכן סהדי במרומים שלא אשא פני דל כדי שיוכל להתפרנס "בנקיות" ולא אני ולא העשיר יריבו נצטרך לפרנסו ... אבל מודה אני ומתוודה שלא אנוח ולא אשקוט מלחפש לדלים ולעשוקים ולנדכאים צד זכות בדין, ולא אאמין לאומרים לי, אל תיגע כי לא תמצא. ואם מצפה בא כוח המשיבים למקרא מפורש שיזהירני גם על זאת, הרי הוא לפניו: "עד מתי תשפטו עול לפני רשעים תשאו סלה, שפטו דל ויתום, עני ורש הצדיקו, פלטו דל ואביון, מיד רשעים הצילו" ... (שופט בית משפט העליון חיים כהן באחד הערעורים האזרחיים ע"א 409/78 גולן נ' פרקש, פ"ד (1) 813.)

מי מתעסק??

תכנית "שכר מצווה" מטעם לשכת עורכי הדין מעניקה, סיוע משפטי בהתנדבות למעוטי אמצעים (פרו בונו). הסיוע המשפטי במסגרת התכנית ניתן בתחומים אזרחיים בלבד. ייצוג משפטי ניתן בהתאם לזכאות עפ"י הקריטריונים שקבעה לשכת עוה"ד. <http://www.israelbar.org.il/article.asp?catID=2436>

